

T. LIVII PATAVINI
LIBER XXIV.

Ut ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno, adiutoribus et ducibus Bruttiis, Graecas urbes tentavit, eo facilius in societate manentes Romana, quod Bruttios, quos et oderant, et metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesque aliquot ibi nequicquam absumpti. Interim Locrenses frumentum, lignaque, et cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum praedae hostibus esset: et in dies maior omnibus portis multitudo effundi. Postremo ii modo relictii in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permixtam omnium aetatum ordinumque multitudinem, et vagantem in agris magna ex parte inermem, Hamilcar Poenus equites emisit; qui, violare quemquam vetiti, tantum, ut excluderent ab urbe fuga dissipatos, turmas obiecere. Dux ipse, loco superiore capto, unde agros urbemque posset conspicere, Bruttiorum cohortem adire muros, atque evocare principes Locrensiu ad colloquium iussit, et, pollicentes amicitiam Hannibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in colloquio nullius rei primo fides est: deinde ut Poenus apparuit in collibus, et refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostiu esse afferebant; tum, metu victi, consulturos se populum responderunt: advocataque extemplo concione, quum et levissimus quisque novas res novamque societatem mallent, et, quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis, pigneratos haberent ani-

mos, pauci magis taciti probarent constantem fidem, quam probatam tueri auderent; haud dubio in speciem consensu fit ad Poenos deditio. L. Atilio praefecto praesidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impositis in naves, ut Rhegium deveherentur, Hamilcarem Poenosque ea conditione, ut foedus extemplo aequis legibus fieret, in urbem acceperunt. Cuius rei prope non servata fides deditis est, quum Poenus dolo dimissum Romanum incusaret; Locrenses profugisse ipsum causarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto aestus morari, aut deferre naves in terram posset. Et eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti: alias a Messana traicientes freto Rhegium naves conspexerunt. Milites erant Romani, a Claudio praetore missi ad obtinendam urbem praesidio. Itaque Rhegio extemplo abscessum est. Locrensibus iussu Hannibalis data pax, *ut liberi suis legibus viverent: urbs pateret Poenis, portus in potestatem Locrensiū esset: societas eo iure staret, ut Poenus Locrensem, Locrensisque Poenum pace ac bello iuaret.*

II. Sic a freto Poeni reducti, frementibus Brutiis, quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi, conscriptis armatisque iuventutis suae quindecim millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Graecam et ipsam urbem, et maritimam: plurimum accessurum opibus, si in ora maris urbem portu ac moenibus validam tenuissent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non arcessere ad auxilium Poenos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur: et, si Poenus rursus magis arbiter pacis, quam adiutor belli, fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. Itaque optimum visum est, ad Hannibalem mitti legatos,

caverique ab eo, ut receptus Croto Bruttiorum esset. Hannibal quum praesentium eam consultationem esse respondisset, et ad Hannonem eos reiecisset, ab Hannone nihil certi ablatum. Nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: et sperabant, quum Bruttius oppugnaret, Poenos nec probare, nec iuvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium unum inter populares, nec voluntas erat. Unus velut morbus invaserat omnes Italiae civitates, ut plebes ab optimatibus dissentirent: senatus Romanis faveret, plebs ad Poenos rem traheret. Eam dissensionem in urbe perfuga nuntiat Bruttiis; Aristomachum esse principem plebis, tradendaeque auctorem urbis: et in vasta urbe lateque omnibus disiectis moenibus raras et stationes custodiasque senatorum esse: quacunque custodiant plebis homines, ea patere aditum. Auctore ac duce perfuga, Bruttii corona cinxerunt urbem: acceptique a plebe primo impetu locos omnes, praeter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, praeparato iam ante ad talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit; tanquam Poenis, non Bruttiis, auctor urbis tradendae fuisset.

III. Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia passuum habuit, ante Pyrrhi in Italiam adventum. Post vastitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur: flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca praeterfluebat: et arx procul iis, quae habitabantur. Sex millia aberat ab urbe nobili templum (ipsa urbe erat nobilius) Laciniae Iunonis, sanctum omnibus circa populis. Lucus ibi, frequenti silva et proceris abietis arboribus saeptus, laeta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum deae pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque egressi cuiusque generis greges nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis fera-

rum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaue inde aurea solida facta et sacrata est: inclutumque templum, divitiis etiam, non tantum sanctitate, fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo templi; cuius cinerem nullo unquam moveri vento. Sed arx Crotonis, una parte imminens mari, altera vergente in agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea et muro cincta est, qua per aversas rupes ab Dionysio Siciliae tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem, satis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttii eos etiam plebe sua. Postremo Bruttii, quum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Hannonis auxilium implorant. Is, conditionibus ad deditioem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci, antiquamque frequentiam eo recipere vastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem, praeter Aristomachum, movit. Morituros se affirmabant citius, quam, immixti Bruttii, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam verterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditioem satis valebat, nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendae arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati, quum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. Iam hoc ut sibi liceret, impetraverant et ab Hannibale, missis ad id ipsum legatis. Ita Crotone excessum est, deductique Crotoniatae ad mare naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriae Sempronius consul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos levia proelia ex

occasione, aut opportunitate huius aut illius partis, oriebantur: meliorque iis Romanus, et in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem eius translatum: puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem, modice laturum. Laete id ingenium tutores atque amici adpraecipitandum in omnia vitia acceperunt: quae ita futura cernens Hiero, ultima senecta voluisse dicitur liberam Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili, per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic consilio eius summa ope obstitere filiae, nomen regium penes puerum futurum ratae, regimen rerum omnium penes se virosque suos, Andranodorum et Zoippum: nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum iam agenti annum, circumsessio dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum, et convertere ad publicam privata curam. Itaque tutores modo quindecim puero reliquit: quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab se cultam, inviolatam servarent, iuvenemque suis potissimum vestigiis insistere vellent disciplinaeque, in qua edoctus esset. Haec mandata. Quum exspirasset, per tutores testamento prolato, pueroque in concionem producto, (erat autem quindecim tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, ceteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore civium et caritate, quam cura suorum, celebre. Brevi deinde ceteros tutores summovet Andranodorus, iuvenem iam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem: deponendoque tutelam ipse, quae cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit.

V. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos, succedenti tantae caritati Hieronis. Verum enim vero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim conspectu, omnia quam disparia essent, ostendit. Nam qui per tot annos Hieronem filiumque eius Gelonem, nec vestis habitu, nec alio ullo insigni differentes a ceteris civibus vidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos; quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatus habitumque convenientes sequebantur contemptus omnium hominum, superbae aures, contumeliosa dicta, rari aditus, non alienis modo, sed tutoribus etiam, libidines novae, inhumana crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria, aut fuga praeverterent metum suppliciorum. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus et Zoippus, generi Hieronis, et Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur: tendendo autem duo ad Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis: quum coniuratio, in tyranni caput facta, indicatur per Callonem quendam, aequalem Hieronymi, et iam inde a puero in omnia familiaria iura assuetum. Index unum ex coniuratis Theodotum, a quo ipse appellatus erat, nominare potuit. Qui comprehensus extemplo, traditusque Andranodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus, conscios celabat. Postremo, quum omnibus intolerandis patientiae humanae cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans, avertit ab consciis in insontes indicium, Thrasonem esse auctorem consilii mentitus, nec, nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausures ab latere

tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque occurrere. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. Itaque extemplo traditur ad supplicium: adiectique poenae ceteri iuxta insontes. Consciorum nemo, quum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit. Tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciae fuit: tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana occultanda.

VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato e medio, extemplo haud dubie ad defectionem res spectabat: legatique ad Hannibalem missi, ac remissi ab eo cum Hannibale, nobili adolescente, Hippocrates et Epicydes, nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis exsule avo, Poeni ipsi materno genere. Per hos iuncta societas Hannibali ac Syracusano tyranno: nec invito Hannibale apud tyrannum manserunt. Ap. Claudius praetor, cuius Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit: qui, quum sese ad renovandam societatem, quae cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi dimissique sunt ab quaerente per iocum Hieronymo, *quae fortuna iis pugnae ad Cannas fuisset? vix credibilia enim legatos Hannibalis narrare. Velle, quid veri sit, scire, ut ex eo, utram spem sequatur, consilium capiat.* Romani, quum serio legationes audire coepisset, redituros se ad eum dicentes esse, monito magis eo, quam rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit ad foedus ex societate cum Hannibale faciendum. Pacto convenit, ut, quum Romanos Sicilia expulissent, (id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent) Himera annis, qui ferme insulam dividit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde, inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hiero-

nis tantum, sed Pyrrhi etiam regis, materni avi, iubebant meminisse, legationem misit, qua aequum censebat, Sicilia sibi omni cedi: Italiae imperium proprium quaeri Carthaginensi populo. Hanc levitatem ac iactationem animi neque mirabantur in iuvene furioso, neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis.

VII. Sed omnia in eo praecipitia ad exitum fuerunt. Nam quum, praemissis Hippocrate atque Epi-cyde cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes, quae praesidiis tenebantur Romanis, et ipse in Leontinos cum cetero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus esset; liberas aedes coniurati (et omnes forte militabant) imminentes viae angustae, qua descendere ad forum rex solebat, sumpserunt. Ibi, quum instructi armatique ceteri transitum expectantes starent, uni ex iis, (Dinomeni fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datae sunt, ut, quum appropinquaret ianuae rex, per causam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita, ut convenerat, factum est. Tanquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes, tantum intervalli fecit, ut, quum in praetereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam succurri posset. Clamore et tumultu audito, in Dinomenem, iam haud dubie obstantem, tela coniiciuntur: inter quae tamen, duobus acceptis vulneribus, evasit. Fuga satellitum, ut iacentem videre regem, facta est. Interfectores pars in forum ad multitudinem laetam libertate, pars Syracusas pergunt, ad praeoccupanda Andranodori regionumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius, bellum oriens ex propinquo quum cerneret, senatum literis certiore fecit, Siciliam Carthaginensi populo et Hannibali conciliari: ipse adversus Syracusana con-

silia, provinciam, regnique fines omnia convertit praesidia. Exitu anni eius, Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos, per bellum coeptum frequentari emporium, communiit, praesidiumque imposuit. Inde Romam comitorum causa veniens, in eum, quem primum diem comitiale habuit, comitia edixit; atque ex itinere praeter urbem in campum descendit. Eo die quum sors praerogativae Aniensi iuniorum exisset, eaque T. Otacilium, M. Aemilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius, silentio facto, tali oratione est usus:

VIII. *Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo negligentiae laxior locus esset, qui vestris studiis, quae in campum ad mandandos, quibus velitis, honores affertis, moram ullam offerret, is mihi parum meminisse videretur vestrae libertatis. Sed quum in hoc bello, in hoc hoste, nunquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit, eadem vos cura, qua in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet, et sibi sic quemque dicere: Hannibali imperatori parem consulem nomino. Hoc anno ad Capuam Iubellio Taurae Campano summo equiti provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius est oppositus. Adversus Gallum, quondam provocantem in ponte Anienis, T. Manlium, fidentem et animo et viribus, misere maior es nostri. Ob eandem causam haud multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio non diffidetur, adversus similiter provocantem arma capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equitesque optamus, ut validiores, si minus, ut pares hosti habeamus; ita duci hostium parem imperatorem quaeramus. Quum, qui est summus in civitate dux, eum legerimus; tamen repente lectus, in annum creatus, adversus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis, neque iuris inclusum*

angustiis, quo minus ita omnia gerat administretque, ut tempora postulabunt belli: nobis autem in apparatu ipso, ac tantum inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam, quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum; restat, ut pauca de iis, in quos praerogativae favor inclinavit, dicam. M. Aemilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere ab sacris, neque retinere possumus, ut non deum aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meae filiam uxorem atque ex ea liberos habet. Ceterum non ea vestra in me maioresque meos merita sunt, ut non potiore privatis necessitudinibus rempublicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare potest: ubi saeva orta tempestas est, ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro et gubernatore opus est. Non tranquillo navigamus, sed iam aliquot procellis submersi paene sumus. Itaque, quis ad gubernacula sedeat, summa cura providendum ac praecavendum vobis est. In minore te experti, T. Otacili, re sumus: haud sane, cur ad maiora tibi fidamus, documenti quicquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu praefuisti, trium rerum causa paravimus: ut Africae oram popularetur; ut tuta nobis Italiae litora essent; ante omnia ne supplementum cum stipendio commeatuque ab Carthagine Hannibali transportaretur. Create consulem T. Otacilium, non dico, si omnia haec, sed si aliquid eorum reipublicae praestitit. Sin autem, te classem obtinente, etiam, velut pccato mari, quaelibet Hannibali tuta atque integra ab domo venerunt; si ora Italiae infestior hoc anno, quam Africae, fuit: quid dicere potes, cur te potissimum ducem Hannibali hosti opponant? Si consul esses, dictatorem dicendum exemplo maiorum nostrorum censeremus: nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi, quam te. Magis nullius interest, quam tua, T. Otacili, non imponi cer-

vicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus vobis in aciem armatis repente deligendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis: quibus sacramento liberi nostri dicant, ad quorum edictum conveniant, sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasimenus et Cannae tristia ad recordationem exempla, sed ad praecavendum simile utili documento sunt. Praeco, Aniensem iuniorum in suffragium revoca.

IX. Quum T. Otacilius ferociter, eum continuare consulatum velle, vociferaretur atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul iussit: et, quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi fasces praefferri. Iterum praerogativa suffragium init; creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium. Eisdem consules ceterae centuriae sine variatione ulla dixerunt. Et praetor unus reffectus Q. Fulvius Flaccus: novi alii creati, T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum aedilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitibus praetorum perfectis, senatusconsultum factum est, ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset: isque potissimum, consulibus ad bellum profectis, urbi praeesset. Aquae magnae bis eo anno fuerunt: Tiberisque agros inundavit cum magna strage tectorum, pecorumque et hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli, Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum incuntes, plus solito converterant in se civitatis animos. Multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes, sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium Carviliiumque adversus Samnites Bruttiosque, et Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens

Marcellus consul creatus, quum ad exercitum esset; praesenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus ac necessitas belli, ac discrimen summae rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet. Quin laudabant potius magnitudinem animi, quod, quum summo imperatore esse opus reipublicae sciret, seque cum haud dubie esse, minoris invidiam suam, si qua ex re oriretur, quam utilitatem reipublicae, fecisset.

X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus; decretumque omnium primum, ut consules sortirentur, compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant, iussique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriae, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, M'. Pomponius in Gallico: et praetoribus prioris anni pro praetore Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium orae maritimae, intentus adversus omnes motus Philippi Macedonum regis, praeesset. P. Cornelio Lentulo praetori Sicilia decreta provincia; T. Otacilio classis eadem, quam adversus Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nuntiata sunt. Quae quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nuntiabantur: Lanuvii in aede intus Sospitae Iunonis corvos nidum fecisse: in Apulia palmam viridem arsisse: Mantuae stagnum effusum Mincio anni cruentum visum: et Calibus creta, et Romae in foro boario sanguine pluisse: et in vico Insteio fontem sub terra tanta vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quae in eo loco erant, provoluta velut impetus torrentis tulerit: tacta de coelo atrium publicum in Capitolio, aedem in campo

Vulcani, arcem in Sabinis publicamque viam, murum ac portam Gabiis. Iam alia vulgata miracula erant: hastam Martis Praeneste sua sponte promotam: bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, *Io triumphe!* clamasse: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriae aram in coelo, speciesque hominum circum eam, cum candida veste, visas esse. Quin Romae quoque in ipsa urbe, secundum apum examen in foro visum, affirmantes quidam, legiones se armatas in Ianiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma: qui tum in Ianiculo essent, negarunt, quemquam ibi, praeter assuetos collis eius cultores, apparuisse. Haec prodigia hostiis maioribus procurata sunt ex haruspicum responso: et supplicatio omnibus deis, quorum pulvinaria Romae essent, indicta est.

XI. Perpetratis, quae ad pacem deum pertinebant, de republica belloque gerendo, et quantum copiarum, et ubi quaeque essent, consules ad senatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere: binis Galliam, Siciliamque, ac Sardiniam obtineri: duabusque Q. Fabium praetorem Apuliae, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam praeesse: singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum, et M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui, et duas urbi praesidio esse. Hic ut numerus legionum expleretur, sex novae legiones erant scribendae. Eas primo quoque tempore consules scribere iussi, et classem parare: ut cum iis navibus, quae pro Calabriae litoribus in statione essent, centum quinquaginta longarum navium classis eo anno expleretur. Delectu habito et centum navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. Creati M. Atilius Regulus et P. Furius Philus. Quum increbesceret rumor, bellum in Sicilia esse, T. Otacilius eo cum classe pro-

ficisci iussus est. Quum deessent nautae, consules ex senatusconsulto edixerunt, *ut, qui, L. Aemilio, C. Flamínio censoribus, millibus aeris quinquaginta ipse aut pater eius census fuisset, usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret: qui supra centum millia, usque ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia, usque ad decies aeris, quinque nautas: qui supra decies, septem: senatores octo nautas cum annuo stipendio darent.* Ex hoc edicto dati nautae, armati instructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. Tum primum est factum, ut classis Romana sociis navalibus privata impensa paratis compleretur.

XII. Hic maior solito apparatus praecipue conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuae bellum eius anni Romani inciperent. Itaque legatos ad Hannibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum ad moveret: *ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romae; nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos esse.* Id quia tam trepidi nuntiabant, maturandum Hannibal ratus, ne praevenirent Romani, profectus Arpis, ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit. Inde, Numidis Hispanisque ad praesidium simul castrorum, simul Capuae relictis, cum cetero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsa, ut tentaret Puteolos, quodque ibi praesidii erat, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum, et regredi in Campaniam, allatum est, nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: et Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium praetorem (is filius consulis erat) Luceriam Graccho succedere iubet. In Siciliam eodem tempore duo praetores profecti, P. Cornelius ad exercitum, Ota-

cilius, qui maritimae orae rei que navali praeesset; et ceteri in suas quisque provincias profecti: et, quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt.

XIII. Ad Hannibalem, quum ad lacum Averni esset, quinque nobiles iuvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasimenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem comitate, qua usus adversus omnes Romanorum socios Poenus fuerat. *Ii, memores beneficiorum eius perpulisse magnam partem se iuventutis Tarentinae, referunt, ut Hannibalis amicitiam ac societatem, quam populi Romani, malent; legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat. Si signa eius, si castra conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. In potestate iuniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse.* Hannibal collaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis, domum ad coepta maturanda redire iubet: se in tempore affuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. Ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. Urbem esse videbat, quum opulentam nobilemque, tum maritimam, et in Macedoniam opportune versam: regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, quum Brundisium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat, et, dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos repente agmen convertit, ad opprimendum praesidium Romanum. Sex millia hominum erant, et locus munimento quoque, non natura modo, tutus. Triduum ibi moratus Poenus, ab omni parte tentato praesidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis ira quam potiundae urbis spe, processit. Adventu eius in propinquum agrum Nolana mota est plebs, iam diu aversa

ab Romanis et infesta senatui suo. Itaque legati ad arcessendum Hannibalem, cum haud dubio promisso tradendae urbis, venerunt. Praevenit inceptum eorum Marcellus consul, a primoribus accitus. Die uno Suessulam a Calibus, quum Vulturinus amnis traicientem moratus esset, contenderat. Inde proxima nocte sex millia peditum, equitesque trecentos, qui praesidio senatui essent, Nolam intromisit: et, uti a consule omnia impigre facta sunt ad praeoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat; bis iam ante nequicquam tentata re, segnior ad credendum Nolanis factus.

XIV. Iisdem diebus et Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod praesidio Punico tenebatur, venit; et ad Beneventum, velut ex composito, parte altera Hanno ex Brutiis cum magna peditum equitumque manu, altera Ti. Gracchus ab Luceria accessit: qui primo oppidum intravit. Deinde, ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse, et inde agrum populari audivit, et ipse, egressus moenibus, mille ferme passus ab hoste castra locat, ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat, qui iam alterum annum libertatem tacite mereri, quam postulare palam, maluerant. Senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse quaerentium, *en unquam liberi militaturi essent?* scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent: *bona fortique opera eorum se ad eam diem usum: neque ad exemplum iusti militis quicquam iis, praeter libertatem, deesse.* De eo permissum ipsi erat, faceret, quod e republica duceret esse. Itaque prius, quam cum hoste manum consereret, pronuntiat, *tempus venisse iis libertatis, quam diu sperassent, potiundae.* Postero die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu vera vir-

tute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum iussurum esse: qui loco cessisset, in eum servili supplicio animadversurum. Suam cuique fortunam in manu esse: libertatis auctorem iis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum et universos Patres; quos, consultos ab se de libertate eorum, sibi permisisse. Literas inde consulis ac senatusconsultum recitavit. Ad quae clamor cum ingenti assensu est sublatus. Pugnam poscebant, signumque ut daret extemplo, ferociter instabant. Gracchus, proelio in posterum diem pronuntiato, concionem dimisit. Milites laeti, praecipue quibus merces navatae in unum diem operae libertas futura erat, armis expediendis quod reliquum consumunt.

XV. Postero die, ubi signa coeperunt canere, primi omnium parati instructique ad praetorium conveniunt. Sole orto, Gracchus in aciem copias educit: nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem et septem millia peditum erant, maxima ex parte Bruttii ac Lucani: equites mille ducenti; inter quos pauci admodum Italici, ceteri Numidae fere omnes Maurique. Pugnatum est et acriter, et diu. Quattuor horis neutro inclinata est pugna: nec alia magis Romanum impediabat res, quam capita hostium pretia libertati facta. Nam ut quisque hostem impigre occiderat, primum capite aegre inter turbam tumultumque abscidendo tempus terebat: deinde, occupata dextra tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat: segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nuntiaverunt, *neminem stantem iam vulnerari hostem, carnificari iacentes, et in dextris militum pro gladiis humana capita esse: signum dari propere iussit, proicerent capita, invaderentque hostem. Claram satis et insignem virtutem esse: nec dubiam libertatem futuram strenuis viris.* Tum redintegrata pugna est, et

equus etiam in hostem emissus. Quibus quum impigre Numidae occurrissent, nec segnior equitum, quam peditum, pugna esset, iterum in dubium adducta res; quum utrimque duces, Romanus Bruttium Lucanumque, toties a maioribus suis victos subactosque; Poenus mancipia Romana et ex ergastulo militem verbis obtereret. Postremo pronuntiat Gracchus, *esse nihil, quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent.*

XVI. Ea demum vox ita animos accendit, atque renovato clamore, velut alii repente facti, tanta vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultra non possent. Primo antesignani Poenorum, deinde signa perturbata, postremo tota impulsata acies; inde haud dubie terga data, ruuntque fugientes in castra, adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit, ac prope continenti agmine Romani insecuti, novum de integro proelium inclusi hostium vallo ediderint. Ibi sicut pugna impeditior in angustiis, ita caedes atrocior fuit: et adiuvere captivi, qui, rapti inter tumultum ferro, conglobati et ab tergo ceciderunt Poenos, et fugam impedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, et ea maior pars equitum, cum ipso duce effugerunt: alii omnes caesi aut capti. Capta et signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. Praeda omnis, praeterquam hominum captorum, militi concessa est: et pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent. Quum praeda onusti in castra redissent, quattuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant segnius, nec in castra irruperant simul, metu poenae collem haud procul castris ceperunt. Postero die per tribunos militum inde deducti, concione militum advocata a Graccho, superveniunt. Ubi quum proconsul veteres milites primum, prout cuiusque virtus atque opera in

ea pugna fuerat, militaribus donis donasset, tunc, quod ad volones attineret, *omnes, ait, malle laudatos a se, dignos indignosque, quam quemquam eo die castigatum esse. Quod bonum, faustum, felixque reipublicae ipsisque esset, omnes eos liberos esse iubere.* Ad quam vocem quum clamor ingenti alacritate sublatus esset, ac nunc complexi inter se gratulantesque, nunc manus ad coelum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi precarentur; tum Gracchus: *Priusquam omnes iure libertatis aequassem, inquit, neminem nota strenui aut ignavi militis notasse volui. Nunc, exsoluta iam fide publica, ne discrimen omne virtutis ignaviaeque pereat, nomina eorum, qui, detrectatae pugnae memores, secessionem paullo ante fecerunt, referri ad me iubebo: citatosque singulos iureiurando adigam, nisi queis morbus causa erit, non aliter, quam stantes, cibum potionemque, quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc multam ita aequo animo feretis, si reputabitis, nulla ignaviae nota levioere vos designari potuisse.* Signum deinde colligendi vasa dedit: militesque praedam portantes agentesque, per lasciviam ac iocum, ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab epulis per celebrem festumque diem actis, non ex acie, reverti viderentur. Beneventani omnes turba effusa quum obviam ad portas exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospitium. Apparata convivia omnibus in propatulo aedium fuerant: ad ea invitabant, Gracchumque orabant, ut epulari permetteret militibus. Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia. Pileati, aut lana alba velatis capitibus volones epulati sunt; alii accubantes, alii stantes, qui simul ministrabant vescebanturque. Digna res visa, ut simulacrum celebrati eius diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi iuberet in aede Libertatis, quam pater eius in

Aventino ex multatitia pecunia faciendam curavit dedicavitque.

XVII. Dum haec ad Beneventum geruntur, Hannibal, depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra movet. Quem ubi adventare consul sensit, Pomponio propraetore cum eo exercitu, qui super Suessulam in castris erat, accito, ire obviam hosti parat, nec moram dimicandi facere. C. Claudium Neronem cum robore equitum silentio noctis per aversam maxime ab hoste portam emittit: circumvectumque occulte subsequi sensim agmen hostium iubet, et, quum coortum proelium videret, ab tergo se obicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis, Nero exsequi non potuerit, incertum est. Absente eo quum proelium commissum esset, superior quidem haud dubie Romanus erat; sed, quia equites non affuere in tempore, ratio compositae rei turbata est. Non ausus insequi cedentes Marcellus, vincen- tibus suis signum receptui dedit. Plus tamen duo millia hostium eo die caesa traduntur: Romani minus quadringentis. Solis fere occasu Nero, diem noctemque nequicquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste rediens, adeo graviter est ab consule increpitus, ut per eum stetisse diceret, quo minus accepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem descendit: Poenus, tacita etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissa spe Nolae potiundae, rei nunquam prospere tentatae, Tarentum ad certio- rem spem prodicionis proficiscitur.

XVIII. Nec minore animo res Romana domi, quam militiae, gerebatur. Censores, vacui ab operum locandorum cura, propter inopiam aerarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt, castigandaque vitia, quae, velut diutinis morbis aegra corpora ex se gignunt, nata bello erant. Primum eos citave

runt, qui post Cannensem pugnam rempublicam deseruisse, Italiaque excessisse velle dicebantur. Princeps eorum L. Caecilius Metellus quaestor tum forte erat. Iusso deinde eo ceterisque eiusdem noxae reis causam dicere, quum purgari nequissent, pronuntiarunt, verba orationemque eos adversus rempublicam habuisse, quo coniuratio deserendae Italiae causa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exsolvendi iurisiurandi interpretes; qui captivorum, ex itinere regressi clam in castra Hannibalis, solutum, quod iuraverant redituros, rebantur. His superioribusque illis equi adempti, qui publicum equum habebant: tribuque moti, aerarii omnes facti. Neque senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. Nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent, quibus neque vacatio iusta militiae, neque morbus causa fuisset. Et ea supra duo millia nominum in aerarios relata, tribuque omnes moti. Additumque inertis censoriae notae triste senatusconsultum: ut ii omnes, quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias, cui militum generi non prius, quam pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Quum censores, ob inopiam aerarii, se iam locatibus abstinerent aedium sacrarum tuendarum, curuliumque equorum praebendorum, ac similibus his rerum; convenere ad eos frequentes, qui hastae huius generis assueverant: hortatique censores, *ut omnia perinde agerent, locarent, ac si pecunia in aerario esset. Neminem, nisi bello confecto, pecuniam ab aerario petiturum esse.* Convenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneventum manu miserat: accessitosque se ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent: ceterum non ante, quam bello confecto, accepturos esse

Quum haec inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam aerarii fieret; pecuniae quoque pupillares primo, deinde viduarum, coeptae conferri: nusquam eas tutius sanctiusque deponere credentibus, qui deferebant, quam in publica fide. Inde, si quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, a quaestore perscribebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperent, mercenariumque increpantes vocarent, qui accepisset.

XIX. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duum millium Campanorum, et septingentorum militum Hannibalis tenebatur praesidio. Praecerat Staius Metius, missus ab Cn. Magio Atellanano: qui eo anno Medixtuticus erat, servitiaque et plebem promiscue armabat, ut castra Romana invaderet, intento consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, *altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur. Vel ipse, relicto Nolae praesidio modico, veniret: vel, si eum Nola teneret, et necdum securae res ab Hannibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem a Benevento acciturum.* Hoc nuntio Marcellus, duobus militum millibus Nola in praesidio relictis, cum cetero exercitu Casilinum venit, adventuque eius Campani, iam moventes sese, quieverunt. Ita a duobus consulibus Casilinum oppugnari coeptum. Ubi quum multa, succedentes temere moenibus, Romani milites acciperent vulnera, neque satis inceptis succederet; Fabius, omnendam rem parvam ac iuxta magnis difficilem, abscedendumque inde censebat, quum res maiores instarent. Marcellus, *multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse, dicendo, quia magna famae momenta in utramque partem fierent, tenuit, ne irritum incepto abiretur. Vi-*

neae inde omniaque alia operum machinationumque genera quum admoventur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tuto liceret; paucis egressis, Marcellus portam, qua egrediebantur, occupavit, caedesque promiscue omnium circa portam primo, deinde, irruptione facta, etiam in urbe fieri coepta est. Quinquaginta fere primo egressi Campanorum, quum ad Fabium confugissent, praesidio eius Capuam pervenerunt. Casilinum, inter colloquia cunctationemque petentium fidem, per occasionem captum est. Captivi, quique Campanorum, quique Hannibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

XX. Quibus diebus a Casilino, re bene gesta, recessum est, iis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes, in ea regione conscriptas, cum praefecto sociorum in agros hostium praedatum misit. Eos effuse palatos Hanno adortus, haud multo minorem, quam ad Beneventum acceperat, reddidit hosti cladem, atque in Bruttios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. Consules, Marcellus retro, unde venerat, Nolam redit; Fabius in Samnium ad populandos agros recipiendasque armis, quae defecerant, urbes processit. Caudinus Samnis gravius devastatus; perusti late agri, praedae pecudum hominumque actae. Oppida vi capta, Compulteria, Telesia, Compsa, Melae, Fulfulae et Orbitanium. Ex Lucanis Blandae: Apulorum Aecae oppugnatae. Millia hostium in his urbibus viginti quinque capta, aut occisa: et recepti per fugae trecenti septuaginta; quos quum Romam misisset consul, virgis in comitio caesi omnes, ac de saxo deiecti. Haec a Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nola tenuit. Et a praetore Q. Fabio, cui circa Luceariam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi

captum: stativaque ad Ardoneas communita. Dum haec aliis locis ab Romanis geruntur, iam Tarentum pervenerat Hannibal, cum maxima omnium, quacunque ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere agmen coepit. Nihil ibi violatum, neque usquam via excessum est: apparebatque, non id modestia militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Ceterum quum propemodo muris accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti, triduo ante, quam Hannibal ad moenia accederet, a M. Valerio propraetore, qui classi ad Brundisium praeerat, missus M. Livius, primore iuventute conscripta, dispositisque ad omnes portas, circaque muros, qua res postulabat, stationibus, die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis loci quicquam praebuit ad tentandum. Quare diebus aliquot frustra ibi absumptis, Hannibal, quum eorum nemo, qui ad lacum Averni adissent, aut ipsi venirent, aut nuntium literasve mitterent, vana promissa se temere secutum cernens, castra inde movit. Tum quoque, intacto agro Tarentino, quanquam simulata lenitas nihil dum profuerat, tamen spe labefactandae fidei haud absistens, Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracleensi (iam media aestas exacta erat, et hibernis placebat locus) comportat. Praedatum inde Numidae Maurique per Sallentinum agrum proximosque Apuliae saltus dimissi: unde ceterae praedae haud multum, equorum greges maxime abacti; e quibus ad quattuor millia domanda equitibus divisa.

XXI. Romani, quum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur, morsque tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis, quam causam aut animos mutasset, M. Marcello alteri consulum

eam provinciam decernunt. Secundum Hieronymi caedem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, parentandum regi sanguine coniuratorum esse. Deinde libertatis restitutae dulce auditu nomen crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis, militiaeque fungendae potioribus ducibus, et relata tyranni foeda scelera foedioresque libidines, adeo mutavere animos, ut insepultum iacere corpus paullo ante desiderati regis paterentur. Quum ceteri ex coniuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodotus et Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas contendunt. Ceterum praevenerat non fama solum, (qua nihil in talibus rebus est celerius) sed nuntius etiam ex regiis servis. Itaque Andranodorus et Insulam, et arcem, et alia, quae poterat, quaeque opportuna erant, praesidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post solis occasum iam obscura luce invecti, quum cruentam regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, travecti per Tycham, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Achradinam convenire iubent. Multitudo pars procurrit in vias, pars in vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant, et, quid rei sit, rogitant. Omnia luminibus collucent, strepituque vario complentur. Armati locis patentibus congregantur: inermes ex Olympii Iovis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni a populo Romano, fixaque ab eo, detrahunt, precantes Iovem, ut volens propitius praebet sacra arma, pro patria, pro deum delubris, pro libertate sese armantibus. Haec quoque multitudo, stationibus per principes regionum urbis dispositis, adiungitur. In Insula inter cetera Andranodorus praesidiis firmat horrea publica. Locus, saxo quadrato saeptus, atque arcis in modum emunitus, capitur ab

iuventute, quae praesidio eius loci attributa erat, mittuntque nuntios in Achradinam, horrea frumentumque in senatus potestate esse.

XXII. Luce prima populus omnis armatus inermisque in Achradinam ad curiam convenit. Ibi pro Concordiae ara, quae in eo sita loco erat, ex principibus unus nomine Polyaenus concionem et liberam et moderatam habuit: *Servitudinis indignitatisque homines expertos, adversus notum malum irritatos esse. Discordia civilis quas importet clades, audisse magis a patribus Syracusanos, quam ipsos vidisse. Arma quod impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non utantur, nisi ultima necessitate coacti. In praesentia legatos ad Andranodorum mitti placere, qui denuntient, ut in potestate senatus ac populi sit: portas Insulae patefaciat, reddat praesidium. Si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, eundem se censere, multo acrius ab Andranodoro, quam ab Hieronymo, repeti libertatem.* Ab hac concione legati missi sunt. Senatus inde haberi coeptus est: quod sicut, regnante Hierone, manserat publicum consilium, ita post mortem eius, ante eam diem, nulla de re neque convocati, neque consulti fuerant. Ut ventum ad Andranodorum est, ipsum quidem movebat et civium consensus et quum aliae occupatae urbis partes, tum pars Insulae munitissima velut prodita atque alienata. Sed evocatum eum ab legatis Damarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri spiritu, admonet saepe usurpatae Dionysii tyranni vocis: qua, *pedibus tractum, non insidentem equo, relinquere tyrannidem, dixerit, debere. Facile esse momento, quo quis velit, cedere possessione magnae fortunae: facere et parare eam difficile atque arduum esse. Paullum sumeret spatii ad consultandum ab legatis. Eo uteretur ad arcessendos ex Leontinis milites: quibus si pecuniam regiam pol-*

*licitus esset, omnia in potestate eius futura. Haec muliebria consilia Andranodorus neque tota aspernatus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse viam, si in praesentia tempore cessisset. Itaque legatos renuntiare iussit, futurum se in senatus ac populi potestate. Postero die luce prima, patefactis Insulae portis, in forum Achradinae venit. Ibi in aram Concordiae, ex qua pridie Polyaeus concionatus erat, escendit: orationemque eam orsus est, qua primum cunctationis suae veniam petiit. *Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res a publicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis caedibus esset futurus: utrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent, an, quicunque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienae culpa rei trucidarentur. Postquam animadvertit, eos, qui liberassent patriam, servare etiam liberatam velle, atque undique consuli in medium; non dubitasse, quin et corpus suum, et cetera omnia, quae suae fidei tutelaeque essent, quoniam eum, qui mandasset, suus furor absumpsisset, patriae restitueret. Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodotum ac Sosim: *Facinus, inquit, memorabile fecistis. Sed, mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta, est; periculumque ingens manet, nisi paci et concordiae consulitis, ne libera efferatur respublica.***

XXIII. Post hanc orationem claves portarum pecuniaeque regiae ante pedes eorum posuit. Atque illo quidem die dimissi ex concione laeti, circa omnia fana deum supplicaverunt cum coniugibus ac liberis: postero die comitia praetoribus creandis habita. Creatus in primis Andranodorus; ceteri magna ex parte interfectores tyranni: duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinomenem, fecerunt. Qui, auditis, quae Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quae in

Leontinis erat, Syracusas devectam, quaestoribus ad id ipsum creatis tradiderunt: et ea, quae in Insula erat et Achradina, tradita est; murique ea pars, quae ab cetera urbe nimis firmo munimento intersaepiebat Insulam, consensu omnium deiecta est. Secutae et ceterae res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicydes, audita morte tyranni, quam Hippocrates, etiam nuntio interfecto, celare voluerat, deserti a militibus, quia id tutissimum ex praesentibus videbatur, Syracusas rediere. Ubi ne suspecti obversarentur, tanquam novandi res aliquam occasionem quaerentes, praetores primum, dein per eos senatum adeunt. *Ab Hannibale se missos praedicant ad Hieronymum, tanquam amicum ac socium. Paruisse imperio eius, cuius imperator suus voluerit. Velle ad Hannibalem redire. Ceterum, quum iter tutum non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere, ut praesidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. Gratiam magnam eos parva opera apud Hannibalem imituros.* Facile res impetrata: abire enim duces regios, quum peritos militiae, tum egentes eisdem atque audaces, cupiebant: sed, quod volebant, non, quam maturato opus erat, naviter expediebant. Interim iuvenes militares et assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimae plebis homines, crimina serebant in senatum optimatesque: *id moliri clam eos atque struere, ut Syracusae per speciem reconciliatae societatis in ditioe Romanorum sint; dein factiq; et pauci auctores foederis renovati dominantur.*

XXIV. His audiendis credendisque opportuna multitudo, maior in dies, Syracusas confluebat: nec Epicydi solum spem novandarum rerum, sed Andranodoro etiam, praebebat. Qui, fessus tandem uxoris

vocibus, monentis, *Nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia nova atque incondita libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hannibale missi duces assueti militibus iuvare possent incepta*, cum Themisto, cui Gelonis filia nupta, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui et alia arcana committere assuerat, incaute aperit. Huic et genus et fortuna honesta erant; nec ars, quia nihil tale apud Graecos pudori est, ea deformabat. Itaque, fidem potiore[m] ratus, quam patriae debebat, indicium ad praetores defert. Qui, ubi rem haud vanam esse certis indiciis compererunt, consultis senioribus, et auctoritate eorum praesidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andranodorum interfecerunt: et, quum tumultus ab re in speciem atrocior[e], causam aliis ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia edocuisset, et principium coniurationis factum ab Harmoniae Gelonis filiae nuptiis, quibus Themisto iuncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad caedem praetorum principumque aliorum; bonaque eorum praedae futura interfecto[r]ibus pronuntiatum; iam mercenariorum manum assuetam imperiis Andranodori paratam fuisse ad Insulam rursus occupandam; singula deinde, quae per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam coniurationem ante oculos posuisset; senatui quidem tam iure caesi, quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variae atque incertae rerum multitudinis clamor erat: quam, ferociter minitantem in vestibulo curiae, corpora coniuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu et ab collegis, ut verba faceret.

XXV. Is, tanquam reos ageret, ab anteacta vita

orsus, quaecunque post Hieronis mortem sceleste atque impie facta essent, Andranodorum ac Themistum arguit fecisse. *Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vixdum pubescentem facere potuisse? Tutores ac magistros eius sub aliena invidia regnasse. Itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos, debitos iam morti destinatosque, alia nova scelera post mortem tyranni molitos: palam primo, quum clausis Andranodorus Insulae portis hereditatem regni creverit, quaeque procurator tenuerat, pro domino possederit; proditus deinde ab iis, qui in Insula erant, circumsesus ab universa civitate, quae Achradinam tenuerat, nequicquam palam atque aperte petitum regnum, clam et dolo affectare conatus sit, et ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci, quum inter liberatores patriae insidiator ipse libertatis creatus esset praetor. Sed animos iis regios regias coniuges fecisse, alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas.* Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum vivere debere, nec quemquam superesse tyrannorum stirpis. Haec natura multitudinis est; aut servit humiliter, aut superbe dominatur: libertatem, quae media est, nec spernere modice, nec habere sciunt: et non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem et caedes irritent. Sicut tum extemplo praetores rogationem promulgarunt: acceptaque paene prius, quam promulgata, est, ut omnis regia stirps interficeretur: missique a praetoribus Damaratam Hieronis, et Harmoniam Gelonis filias, coniuges Andranodori et Themisti, interfecerunt.

XXVI. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoippi; qui, legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemaeum missus, voluntarium consciverat exsilium. Ea quum

ad se quoque veniri praescisset, in sacrarium ad penates confugit, cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus, miserabilique alio habitu: et ad ea addidit preces, nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisque fratris; *ne se innoxiam invidia Hieronymi conflagrare sinerent. Nihil se ex regno illius, praeter exsilium viri, habere: neque fortunam suam eandem vivo Hieronymo fuisse, quam sororis; neque interfecto eo causam eandem esse. Quid? quod, si Andranodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura; sibi cum ceteris serviendum. Si quis Zoippo nuntiet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit navim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum falli! In liberata patria coniugem eius ac liberos de vita dimicare; quid obstantes libertati, aut legibus? Quod ab se cuiquam periculum, a sola ac prope vidua, et puellis in orbitate degentibus, esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri: invisam tamen regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliae, et asportari Alexandriam iuberent, ad virum uxorem, ad patrem filias. Aversis auribus animisque, casse ne tempus tereretur, ferrum quosdam expedientes cernebat. Tum, omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent, orare institit: a qua aetate etiam hostes iratos abstinere; ne, tyrannos ulciscendo, quae odissent, scelera ipsi imitarentur. Inter haec abstractam a penetralibus iugulant: in virgines deinde, respersas matris cruore, impetum faciunt. Quae, alienata mente simul luctu metuque, velut captae furore, eo cursu se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium patuisset in publicum, impleturae urbem tumultu fuerint. Tum quoque haud magno aedium spatio, inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore evaserunt: tenentibusque, quum tot ac tam validae eluctandae*

manus essent, sese eripuerunt: tandem, vulneribus confectae, quum omnia replerent sanguine, exanimis corruerunt; caedemque per se miserabilem miserabiliorem casus fecit, quod paullo post nuntius venit, mutatis repente ad misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum ad supplicium, neque locus poenitendi, aut regressus ab ira relictus esset. Itaque fremere multitudo, et in locum Andranodori ac Themisti (nam ambo praetores fuerant) comitia poscere: quae nequaquam ex sententia praetorum futura essent.

XXVII. Statutus est comitiis dies: quo, necopinantibus omnibus, unus ex ultima turba Epicycdem nominavit, tum inde alius Hippocratem. Crebriores deinde eae voces, et cum haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio, non populari modo, sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permixtis. Praetores dissimulare primo, et trahenda re esse: postremo victi consensu, et seditionem metuentes, pronuntiant eos praetores. Nec illi primo statim creati nudare, quid vellent: quanquam aegre ferebant, et de induitiis dierum decem legatos isse ad Ap. Claudium, et, impetratis iis, alios, qui de foedere antiquo renovando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem navium centum Romanus habebat, quoniam evaderent motus ex caedibus tyrannorum orti Syracusis, quoque eos ageret nova atque insolita libertas, opperians. Per eosdem dies quum ad Marcellum, venientem in Siciliam, legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis, Marcellus, posse rem convenire ratus, et ipse legatos Syracusas, qui coram cum praetoribus de renovando foedere agerent, misit. Et iam ibi nequaquam eadem quies et tranquillitas erat. Postquam Punicam

classem accessisse Pachynum allatum est, dempto timore Hippocrates et Epiccydes, nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romano Syracusas, criminabantur. Ut vero Appius naves ad ostium portus, quo aliae partis hominibus animus accederet, in statione habere coepit, ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides: ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

XXVIII. In hac turbatione rerum in concionem vocari placuit. Ubi quum alii alio tenderent, nec procul seditione res esset, Apollonides principum unus orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit: *Nec spem salutis, nec perniciem propiorem unquam civitati ulli fuisse. Si enim uno animo omnes vel ad Romanos, vel ad Carthaginienses inclinent, nullius civitatis statum fortunatiorem beatioremve fore. Si alii alio trahant res, non inter Poenos Romanosque bellum atrocius fore, quam inter ipsos Syracusanos: quum intra eosdem muros pars utraque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. Itaque, ut omnes idem sentiant, summa vi agendum esse: utra societas sit utilior, eam longe minorem ac levioris momenti consultationem esse. Sed tamen Hieronis potius, quam Hieronymi, auctoritatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitae, quondam infideli, praeferendam. Esse etiam momenti aliquid ad consilium, quod Carthaginensibus ita pax negari possit, ut non utique in praesentia bellum cum vis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum. Quo minus cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adiectum est praetoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium: iussi et duces ordinum praefectique auxiliorum simul consulere. Quum saepe acta res esset magnis certa-*

minibus, postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, mittique cum iis legatos ad rem confirmandam.

XXIX. Dies haud ita multi intercesserunt, quum ex Leontinis legati, praesidium finibus suis orantes, venerunt; quae legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam, ducesque eius ablegandos. Hippocrates praetor ducere eo transfugas iussus: secuti multi ex mercenariis auxiliis quattuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus et missis ea laeta expeditio fuit. Nam et illis, quod iam diu cupiebant, novandi res occasio data est; et hi, sentinam quandam urbis rati exhaustam, laetabantur. Ceterum levaverunt modo in praesentia velut corpus aegrum, quo mox in gravio-rem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciae Romanae primo furtivis excursionibus vastare coepit: deinde, quum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio praesidium esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem cum caede multorum fecit. Quae quum essent nuntiata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent: nec belli defuturam unquam causam, nisi Hippocrates atque Epiccydes non ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia, ablegarentur. Epiccydes, ne aut reus criminis absentis fratris praesens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus et ipse in Leontinos, quia satis eos adversus populum Romanum concitados cernebat, avertere etiam ab Syracusis coepit. *Nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut, quicumque populi sub regibus fuissent, et suae ditionis essent; nec iam libertate contentos esse, nisi etiam regnent ac dominantur. Renuntiandum igitur iis esse, Leontinos quoque aequum censere liberos esse; vel quod in solo urbis suae tyrannus ceciderit, vel quod ibi primum*

conclamatum ad libertatem, relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de foedere esse, aut legem eam foederis non accipiendam. Facile multitudini persuasum: legatisque Syracusanorum, et de caede stationis Romanae querentibus, et Hippocratem atque Epicydem abire seu Locros, seu quo alio mallent dummodo Sicilia cederent, iubentibus, ferociter responsum est: Neque mandasse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent: neque teneri alienis foederibus. Haec ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes, Leontinos in sua potestate esse. Itaque integro secum foedere bellum Romanos cum iis gesturos. Neque sese defuturos ei bello; ita ut in potestatem redacti suae rursus ditionis essent, sicut pax convenisset.

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut altera parte aggrederetur, tanto ardore militum est usus ab ira inter condiciones pacis interfectae stationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, postquam capi muros refringique portas videre, in arcem sese cum paucis recepere. Inde clam nocte Herbessum perfugiunt. Syracusanis, octo milium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuntius occurrit, captam urbem esse; cetera falsa mixta veris ferens: caedem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quemquam puberem arbitrari superesse: direptam urbem: bona locupletium donata. Ad nuntium tam atrocem constitit agmen; concitatisque omnibus, duces, (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent, consultabant. Terroris speciem haud vanam mendacio praebuerant verberati ac securi percussi transfugae ad duo millia hominum. Ceterum Leontinorum militumque aliorum nemo, post captam urbem, violatus fuerat: suaque omnia iis, nisi quae primus tumultus

captae urbis absumpserat, restituebantur. Nec ut Leontinos irent, proditos ad caedem commilitones querentes, percelli potuere, nec ut eodem loco certio- rem nuntium exspectarent. Quum ad defectionem inclinatos animos cernerent praetores, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiae sublati essent; exercitum ducunt Megaram: ipsi cum paucis equitibus Herbessum proficiscuntur, spe, territis omnibus, per proditorem urbis potiundae. Quod ubi frustra iis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra movent, ut Herbessum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates et Epicycles, non tam tutum prima specie, quam unum, spe undique abscisa, consilium, esse rati, ut se militibus permitterent, et assuetis magna ex parte sibi, et tum fama caedis commilitonum accensis, obviam agmini procedunt. Prima forte signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub iis, et Hannibalis beneficium habebant, capti ad Trasimenum inter Romanorum auxilia, dimissique. Quos ubi ex signis armorumque habitu cognovere Hippocrates atque Epicycles, ramos oleae ac velamenta alia supplicum porrigentes, orare, *ut reciperent sese, receptosque tutarentur, neu proderent Syracusanis, a quibus mox ipsi trucidandi populo Romano dederentur.*

XXXI. *Enimvero, conclamant, bonum ut animum haberent: omnem se cum illis fortunam subituros. Inter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturque agmen: necdum, quae morae causa foret, pervenerat ad duces. Postquam Hippocratem atque Epicyclidem adesse pervasit rumor, fremitusque toto agmine erat haud dubie approbantium adventum eorum; extemplo praetores citatis equis ad prima signa perrexerunt, Qui mos ille, quae licentia Cretensium esset, rogitantes, colloquia serendi cum hoste, iniussuque*

praetorum miscendi eos agmini suo? Comprehendi iniicique catenas iusserunt Hippocrati. Ad quam vocem tantus extemplo primum a Cretensibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent, appareret, iis timendum esse. Solliciti incertique rerum suarum Megaram, unde profecti erant, referri signa iubent, nuntiosque de statu praesenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis: et, Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas literas, quas ipse composuerat, recitat: Praetores Syracusani consuli Marcello. Secundum salutem, ut assolet, scriptum erat: Recte eum atque ordine fecisse, quod in Leontinis nulli percisset. Sed omnium mercenariorum militum eandem esse causam, nec unquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum, aut in urbe, aut in exercitu suo, esset. Itaque daret operam, ut eos, qui cum suis praetoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas. Haec quum recitata essent, cum tanto clamore ad arma discursum est, ut praetores inter tumultum pavidi abequitaverint Syracusas. Et ne fuga quidem eorum seditio compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebant: nec ab ullo temperatum foret, ni Epicycles atque Hippocrates irae multitudinis obviam issent: non a misericordia aut humano consilio, sed ne spem reditus praeciderent sibi, et quum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides; tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignore sibi conciliarent: expertique, quam vana aut levi aura mobile vulgus esset, militem nacti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuntium convenientem iis, quae ad Mylam falso nuntiata erant; auctorem.

que se exhibendo, ac velut visa, quae dubia erant, narrando, concitaret iras hominum.

XXXII. Huic non apud vulgum modo fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus movit. Haud vani quidam homines palam ferre, *perbene detectam in Leontinis esse avaritiam et crudelitatem Romanorum. Eadem, si intrassent Syracusas, aut foediora etiam, quo maius ibi avaritiae praemium esset, facturos fuisse.* Itaque claudendas cuncti portas, et custodiendam urbem censere. Sed non ab iisdem omnes timere, nec eosdem odisse: ad militare genus omne partemque magnam plebis invisum esse nomen Romanum. Praetores optimatumque pauci, quamquam inflammati vano nuntio erant, tamen ad propius praesentiusque malum cautiores esse. Et iam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicycles: serebanturque colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, sinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Iam, unis foribus Hexapyli apertis, coepti erant recipi, quum praetores intervenerunt. Et primo imperio minisque, deinde auctoritate, deterrendo, postremo, ut omnia vana erant, obliti maiestatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante satellitibus, et tum corruptoribus exercitus. Sed surdae ad haec omnia aures concitatae multitudinis erant, nec minore intus vi, quam foris, portae effringebantur: effractisque omnibus, totum Hexapylo agmen receptum est. Praetores in Achradinam cum iuventute popularium confugiunt: mercenarii milites perfugaeque, et quicquid regionum militum Syracusis erat, agmen hostium augment. Ita Achradina quoque primo impetu capitur, praetorumque, nisi qui inter tumultum effugerunt, omnes interficiuntur. Nox caedibus finem fecit. Postero die servi ad pileum vocati, et carcere vincti emissi: confusaque haec omnis

multitudo Hippocratem atque Epicydem creant praetores: Syracusaeque, quum breve tempus libertas affulsisset, in antiquam servitutem reciderunt.

XXXIII. Haec nuntiata quum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. Praemissa quadriemis, quum intrasset fauces portus, capitur: legati aegre effugerunt. Et iam non modo pacis, sed ne belli quidem iura relicta erant: quum Romanus exercitus ad Olympium (Iovis id templum est) mille et quingentis passibus ab urbe castra posuit. Inde quoque legatos praemitti placuit: quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviam cum suis processerunt. Romanus orator *non bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumque afferre, ait, et iis, qui, ex media caede elapsi, perfugerint ad se, et iis, qui, metu oppressi, foediorem, non exsilio solum, sed etiam morte, servitutem patiantur. Nec caedem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. Itaque si iis, qui ad se perfugerint, tutus in patriam reditus pateret, caedis auctores dedantur, et libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse. Si ea non fiant, quicumque in mora sit, bello persecuturos. Ad ea Epicydes, Si qua ad se mandata haberent, responsum iis, ait, se daturus fuisse: quum in eorum, ad quos venerint, manu res Syracusana esset, tum reverterentur. Si bello lacescant, ipsa re intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare.* Ita legatis relictis, portas clausit. Inde terra marique simul coeptae oppugnari Syracusae: terra ab Hexapylo, mari ab Aehradina, cuius murus fluctu alluitur. Et, quia, sicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant, vastam disiectamque spatio urbem parte aliqua se invasuros, omnem apparatus oppugnandarum urbium muris admoverunt.

XXXIV. Et habuisset tanto impetu coepta res fortunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator coeli siderumque; mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque, quibus ea, quae hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. Murum per inaequales ductum colles, (pleraque alta et difficilia aditu, summissa quaedam, et quae planis vallibus adiri possent) ut cuique aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Achradinae murum, qui, ut ante dictum est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex ceteris navibus sagittarii funditoresque, et velites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum imperitis est, vix quemquam sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio missilibus opus est, procul muro tenebant naves. Iunctae aliae binae ad quinqueremes, demptis interioribus remis, ut latus lateri applicaretur, quum exteriore ordine remorum velut una navis agerentur, turres contabulatas machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adversus hunc navalem apparatus Archimedes variae magnitudinis tormenta in muris disposuit. In eas, quae procul erant, naves saxa ingenti pondere emittebat: propiores levioribus, eoque magis crebris, petebat telis: postremo, ut sui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cavis aperuit; per quae cava pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quae propius quaedam subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum essent, in eas tollone super murum eminente ferrea manus firmae catenae illigata quum iniecta prorae esset, gravi libramento plumbi recellente ad solum, suspensa prora, navim in puppim statuebat: dein, remissa subito,

velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undae affligebat, ut, etiamsi recta reciderat, aliquantum aquae acciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa, omnisque vis est eo versa, ut totis viribus terra aggredierentur. Sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curaque per multos annos, Archimedis unica arte. Natura etiam iuvabat loci, quod saxum, cui imposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita proclive est, ut non solum missa tormento, sed etiam quae pondere suo provoluta essent, graviter in hostem inciderent. Eadem causa ad subeundum arduum aditum instabilemque ingressum praebebat. Ita, consilio habito, quum omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione, atque obsidendo tantum arcere terra marique commeatibus hostem placuit.

XXXV. Interim Marcellus, cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quae in motu rerum ad Carthaginienses defecerant, Helorum atque Herbessum, deditibus ipsis, recipit. Megara vi capta diruit ac diripuit ad reliquorum, ac maxime Syracusanorum, terrorem. Per idem fere tempus et Himilco, qui ad Pachyni promontorium classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque et viginti millia peditum, tria equitum, duodecim elephantos exposuit: nequaquam cum quantis copiis ante tenuerat ad Pachynum classem. Sed, postquam ab Hippocrate occupatae Syracusae erant, profectus Carthaginem, adiutusque ibi et ab legatis Hippocratis, literisque Hannibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliae per summum decus repetendae, et ipse haud vanus praesens monitor facile perpulerat, ut, quantae maximae possent, peditum equitumque copiae in Siciliam traicerentur. Adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit:

aliarumque civitatum, quae partis Carthaginiensium erant, adeo accensae sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, ut postremo etiam, qui obsidebantur Syracusis, animos sustulerint; et, parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sint, ut Epicydes praeeset custodiae urbis, Hippocrates, Himilconi coniunctus, bellum adversus consulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca profectus, castra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus supervenit Marcellus, ab Agrigento iam occupato, quum frustra eo praevenire hostem festinans tetendisset, rediens; nihil minus ratus, quam illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obviam fore; sed tamen metu Himilconis Poenorumque, ut quibus nequaquam iis copiis, quas habebat, par esset, quam poterat maxime intentus, atque agmine ad omnes casus composito ibat.

XXXVI. Forte ea cura, quae erat adversus Poenos praeparata, adversus Siculos usui fuit. Castris ponendis incompositos ac dispersos nactus eos et plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit: eques, levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis quum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas rediit: et post paucos dies Himilco, adiuncto Hippocrate, ad flumen Anapum, octo ferme inde millia, castra posuit. Sub idem fere tempus et naves longae quinque et quinquaginta Carthaginiensium cum Bomileare classis praefecto in magnum portum Syracusas ex alto decurrere; et Romana item classis, triginta quinquereemes, legionem primam Panormi exposuere; versumque ab Italia bellum (adeo uterque populus in Siciliam intentus) fuisse videri poterat. Legionem Romanam, quae exposita Panormi erat, venientem Syracusas, praedae haud dubie sibi futuram Hi-

milco ratus, via decipitur. Mediterraneo namque Poenus itinere duxit; legio maritimis locis, classe prosequente, ad Ap. Claudium, Pachynum cum parte copiarum obviam progressum, pervenit. Nec diutius Poeni ad Syracusas morati sunt. Et Bomilcar, simul parum fidens navibus suis, duplici facile numero classem habentibus Romanis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam inopiam aggravari sociorum, velis in altum datis, in Africam transmisit: et Himilco, secutus nequicquam Marcellum Syracusas, si qua, priusquam maioribus copiis iungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas et munimento et viribus hostem cernebat, ne frustra assidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit; ut, quocumque vocasset defectionis ab Romanis spes, admooveret exercitum, ac praesens suas res foventibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis praesidio Romano, recepit; ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis collecti erant Romanis.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt et aliarum civitatum animi: praesidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Henna, excelso loco ac praerupto undique sita, quum loco inexpugnabilis erat, tum praesidium in arce validum, praefectumque praesidii haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, et qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum, reponeret: et tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditae proditioes defectionesque urbium, et clades praesidiorum. Itaque nocte dieque iuxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Hennensium principes, iam pacti cum Himilcone de proditione praesidii, animad-

verterunt, nulli occasione fraudis Romanum patere, palam rentur agendum. *Urbem arcemque suae potestatis, aiunt, debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam, traditi essent Romanis. Itaque claves portarum reddi sibi aequum censent. Bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse: et ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes, ac non coacti, mansissent in amicitia. Ad ea Romanus, Se in praesidio impositum esse, dicere, ab imperatore suo: clavesque portarum et custodiam arcis ab eo accepisse, quae nec suo nec Hennensium arbitrio haberet, sed eius, qui commisisset. Praesidio decedere apud Romanos capital esse: et nece liberorum etiam suorum eam legem parentes sanxisse. Consullem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cuius iuris atque arbitrii esset. Se vero negare illi missuros: testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suae quaesituros. Tum Pinarius: At illi, si ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium: ut sciretur, utrum paucorum ea denuntiata, an universae civitatis, essent. Consensu in posterum diem concio edicitur.*

XXXVIII. Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, convocatis militibus, *Credo ego vos audisse, milites, inquit, quemadmodum praesidia Romana ab Siculis circumventa et oppressa sint per hos dies. Eam vos fraudem, deum primo benignitate, dein vestra ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis, vitastis. Utinam reliquum tempus nec patiando infanda, nec faciendo, traduci possit! Haec occulta in fraude cautio est, qua usi adhuc sumus: cui quoniam parum succedit, aperte ac propalam claves portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Henna erit, foediusque hic trucidabimur, quam Murgantiae praesidium in-*

terfectum est. Noctem unam aegre ad consultandum sumpsi, qua vos certiores periculi instantis facerem. Orta luce concionem habituri sunt ad criminandum me concitandumque in vos populum. Itaque crastino die, aut vestro, aut Hennensium sanguine Henna inundabitur. Nec praeoccupati spem ullam, nec occupantes periculi quicquam habebitis. Qui prior strinxerit ferrum, eius victoria erit. Intenti ergo omnes armatique signum expectabitis. Ego in concione ero: et tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. Quum toga signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite, ac sternite omnia ferro: et cavete, quisquam supersit, a quibus aut vis, aut fraus timeri possit. Vos, Ceres mater ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique dii, qui hanc urbem, hos sacros lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandae, non ferendae, fraudis causa hoc consilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis diminatio futura esset. Inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone et Carthaginensibus timeri possit.

XXXIX. Ab hac adhortatione dimissi corpora curant. Postero die alii aliis locis, ad obsidenda itinera claudendosque oppositi exitus, pars maxima super theatrum circaque, assueti et ante spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populum a magistratibus praefectus Romanus, quum consulis ea de re ius ac potestatem esse, non suam, et pleraque eadem, quae pridie, dixisset; primo sensim, ac plures, reddere claves, dein iam una voce id omnes iuberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilatari; tum praefectus toga signum, ut convenerat, dedit: militesque intenti dudum ac parati, alii superne in aversam concionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus

theatri conferti obsistunt. Caeduntur Hennenses cavea inclusi, coacervanturque, non caede solum, sed etiam fuga; quum alii super aliorum capita ruerent, atque integri sauciis, vivi mortuis incidentes, cumularentur. Inde passim discurritur, et urbis captae modo fugaque et caedes omnia tenet: nihilo remissione militum ira, quod turbam inermem caedebant, quam si periculum par et ardor certaminis eos irritaret. Ita Henna, aut malo, aut necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, et praedam Hennensium militibus concessit, ratus, timore deterritos temperaturos proditionibus praesidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitae, claraeque vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptae quondam Proserpinae, prope uno die omnem Siciliam pervasit. Et quia caede infanda rebantur, non hominum tantum, sed etiam deorum sedem violatam esse, tum vero, qui etiam ante dubii fuerant, defecere ad Poenos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit: quum acciti a proditoribus nequicquam ad Hennam exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumentoque et com meatibus aliis in castra convectis, praesidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit. Inde Ap. Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quinctium Crispinum in eius locum classi castrisque praeficit veteribus. Ipse hibernacula quinque millia passuum Hexapylo (Leonta vocant locum) communiat, aedificavitque. Haec in Sicilia usque ad principium hiemis gesta.

XL. Eadem aestate et cum Philippo rege, quod iam ante suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad M. Valerium praetorem venerunt, praesidentem classi Brundisio Calabriaeque circa litoribus, nuntiantes, Philippum primum Apolloniam

tentasse, lembis biremibus centum viginti flumine adverso subvectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse: eamque urbem, sitam in plano, neque moenibus, neque viris atque armis validam, primo impetu oppressam esse. Haec nuntiantes orabant, ut opem ferret, hostemque haud dubium Romanis terra aut maritimis viribus arceret; qui ob nullam aliam causam, nisi quod imminerent Italiae, peterentur. M. Valerius, praesidio loci eius relicto P. Valerio legato, cum classe instructa parataque, et, quod longae naves militum capere non poterant, in onerarias impositis, altero die Oricum pervenit: urbemque eam, levi tenente praesidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt, nuntiantes, in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse: neque sustinere ultra vim Macedonum posse, nisi praesidium mittatur Romanum. Facturum se, quae vellent, pollicitus, duo millia delectorum militum navibus longis mittit ad ostium fluminis, cum praefecto socium, Q. Naevio Crista, viro impigro et perito militiae. Is, expositis in terram militibus, navibusque Oricum retro, unde venerat, ad ceteram classem remissis, milites procul a flumine per viam minime ab regiis obsessam duxit, et nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus. Die insequenti quievit, dum praefectus iuventutem Apolloniatium, armaque et urbis vires inspiceret. Ubi ea visa inspectaque satis animorum fecere, simulque ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes esset; silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit, ut satis constaret, prius mille hominum vallum intrasse, quam quisquam sentiret: ac, si caede abstinissent, pervenire ad tabernaculum regium potuisse.

Caedes proximorum portae excitavit hostes. Inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut non modo alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur; sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi, vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit. Eodem et alia turba effusa est. Paulo minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa: plus tamen hominum aliquanto captum, quam caesum, est. Castris direptis, Apolloniatae catapultas, ballistas, tormentaque alia, quae oppugnandae urbi comparata erant, ad tuenda moenia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexere: cetera omnis praeda castrorum Romanis concessa est. Haec quum Oricum essent nuntiata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. Itaque Philippus, neque terrestri, neque navali certamine satis fore parem se fidens, subductis aut incensis navibus, terra Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

XLI. Eodem anno in Hispania varie res gestae. Nam, priusquam Romani annem Iberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago et Hasdrubal fuderunt: defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius, raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore advenisset. Primo ad Castrum Album (locus est insignis caede magni Hamilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, et convexerant ante frumentum. Tamen, quia omnia circa hostium plena erant, agmenque Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat, et ad duo millia, aut moratorum aut palantium per agros, interfecta, cessere inde Romani propius pacata loca, et ad montem Victoriae castra commu-

nivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis, et Hasdrubal Gisgonis filius, tertius Carthaginensium dux, cum exercitu iusto advenit: contraque castra Romana trans fluvium omnes consedere. P. Scipio, cum expeditis clam profectus ad loca circa visenda, haud fefellit hostes: oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. Ibi quoque circumsessus adventu fratris obsidione eximitur. Castulo urbs Hispaniae valida ac nobilis, et adeo coniuncta societate Poenis, ut uxor inde Hannibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginenses Illiturgin oppugnare adorti, quia praesidium ibi Romanum erat: videbanturque inopia eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis praesidioque ferret opem, cum legione expedita profectus, inter bina castra cum magna caede hostium urbem est ingressus, et postero die eruptione aequae felici pugnavit. Supra duodecim millia hominum caesa duobus proeliis: plus mille capti, cum sex et triginta militaribus signis. Ita ab Illiturgi recessum est. Bigerra inde urbs (socio et haec Romanorum erat) a Carthaginensibus oppugnari coepta est. Eam obsidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio solvit.

XLII. Ad Mundam exinde castra Punica mota: et Romani eo confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quattuor ferme horas: egregieque vincentibus Romanis signum receptui est datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat: pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vulnus. Ceterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint. Iam non milites solum, sed elephantum etiam usque ad vallum acti erant, superque ipso novem et triginta elephantum pilis confixi. Hoc quoque proelio ad duodecim millia hominum dicuntur caesa, prope tria capta, cum signis militaribus septem et quinquaginta.

Ad Auringen inde urbem Poeni recessere; et, ut terris instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio le-
 cticula in aciem illatus confligit: nec dubia victoria
 fuit: minus tamen dimidio hostium, quam antea,
 quia pauciores superfuerant, qui pugnarent, occisum.
 Sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, Ma-
 gone ad conquisitionem militum a fratre misso, brevi
 replevit exercitum, animosque ad tentandum de in-
 tegro certamen fecit. Alii plerique milites, sicut pro
 parte toties intra paucos dies victa, iisdem animis,
 quibus prius, eodemque eventu pugnare. Plus
 octo millia hominum caesa: haud multo minus quam
 mille captum, et signa militaria quinquaginta octo;
 et spolia plurima Gallica fuere, aurei torques, armil-
 laeque, magnus numerus. Duo etiam insignes reguli
 Gallorum (Moenicpto et Civismaro nomina erant)
 eo proelio ceciderunt: octo elephanti capti, tres oc-
 cisi. Quum iam res prosperae in Hispania essent, ve-
 recundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum,
 quae causa belli esset, octavum iam annum sub ho-
 stium potestate esse. Itaque id oppidum, vi pulso
 praesidio Punico, receperunt, cultoribusque anti-
 quis, quos vis reliquerat belli, restituerunt: et Tur-
 detanos, qui contraxerant iis cum Carthaginensibus
 bellum, in potestatem redactos sub corona vendide-
 runt, urbemque eorum delevere.

XLIII. Haec in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio
 consulibus, gesta. Romae quum tribuni plebis novi
 magistratum inissent, extemplo censoribus, P. Fu-
 rio et M. Atilio, a L. Metello tribuno plebis dies di-
 cta ad populum est. Quaestorem eum proximo anno,
 adempto equo, tribu moverant, atque aerarium fece-
 rant, propter coniurationem deserendae Italiae ad
 Cannas factam. Sed novem tribunorum auxilio vetiti
 causam in magistratu dicere, dimissique fuerant. Ne
 lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. M. Ati-

lius magistratu se abdicavit. Consularia comitia habita a Q. Fabio Maximo consule. Creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus consulis filius, et Ti. Sempronius Gracchus iterum. Praetores fiunt M. Atilius, et, qui tum aediles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, et Cn. Fulvius Centumalus, et M. Aemilius Lepidus. Ludos scenicos per quadriduum eo anno primum factos ab curulibus aedilibus, memoriae proditur. Aedilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hostes evasit. Comitibus perfectis, auctore Q. Fabio consule, designati consules Romam arcessiti magistratum inierunt: senatumque de bello, ac provinciis suis praetorumque, et de exercitibus, quibus quique praeesent, consuluerunt.

XLIV. Itaque provinciae atque exercitus divisi. Bellum cum Hannibale consulibus mandatum, et exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat; alter, quem Fabius consul. Eae binae erant legiones. M. Aemilius praetor, cuius peregrina sors erat, iurisdictione M. Atilio collegae, praetori urbano, mandata, Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, praetor praefuerat. P. Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legionibus, evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus a M. Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciaeque, M. Claudio Sicilia finibus iis, quibus regnum Hieronis fuisset: Lentulo propraetori provincia vetus: T. Otacilio classis. Exercitus nulli additi novi. M. Valerio Graecia Macedoniaque cum legione et classe, quam haberet: Q. Mucio cum vetere exercitu (duae autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio legio una, cui iam praecerat, et Picenum. Scribi praeterea duae legiones urbanae iussae, et viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis, adversus multa

simul, aut mota aut suspecta, bella munierunt Romanum imperium. Consules, duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent, prodigia procurarunt, quae nuntiata erant. Murus ac portae tactae: et Ariciae etiam Iovis aedes de coelo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris. Navium longarum species in flumine Tarracinae, quae nullae erant, visae; et in Iovis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma concrepuisse: et flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. Quum obviam filius progrediretur, lictoresque verecundia maiestatis eius taciti anteirent; praeter undecim fascies equo praevectus senex, ut consul animadvertere proximum lictorem iussit, et is, ut descenderet ex equo, inclamavit; tum demum desiliens, *Experiri, inquit, volui, fili, satin' scires, consulem te esse.*

XLV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi praemio foret, se Arpos proditurum esse. Quum eam rem ad consilium retulisset Fabius, aliis *pro transfuga verberandus necandusque videri, ancipitis animi communis hostis: qui post Cannensem cladem, tanquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem discessisset, traxissetque ad defectionem Arpos; quumque res Romana contra spem votaue eius velut resurgeret, turpius videatur novam referre proditorem proditis olim; qui aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus socius, vanus hostis; ad Faleriorum Pyrrhive proditorem tertium transfugis documentum esset.* Contra ea consulis pater Fabius, *Temporum oblitos homines in medio ardore belli, tanquam in pace, libera de quoque arbitria agere, aiebat: qui, quum*

illud potius agendum atque iis cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socii a populo Romano desciscant, id non cogitent; documentum autem dicant statui oportere, si quis resipiscat, et antiquam societatem respiciat. Quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat; cui dubium esse, quin brevi deserta ab sociis Romana res foederibus Punicis omnia in Italia iuncta visura sit? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quicquam censeat habendum, sed mediam consecuturum consilii viam. Neque eum pro hoste, neque pro socio in praesentia habitum, libera custodia haud procul a castris placere in aliqua fida civitate servari per belli tempus: perpetrato bello, tum consultandum, utrum defectio prior plus merita sit poenae, an hic reditus veniae. Fabio assensum est; catenisque ligatus traditur et ipse et comites: et auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei servari iussum. Calibus eum interdum solutum custodes sequebantur: nocte clausum asservabant. Arpis domi primum desiderari quaerique est coeptus: dein fama, per totam urbem vulgata, tumultum, ut principe amisso, fecit: metuque rerum novarum extemplo nuntii ad Hannibalem missi. Quibus nequaquam offensus Poenus, quia et ipsum, ut ambiguae fidei virum, suspectum iam pridem habebat, et causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi vendendique; ceterum ut irae magis, quam avaritiae, datum crederent homines, crudelitatem quoque gravitati addidit, conjugemque eius ac liberos in castra accitos, quaestione prius habita, primum de fuga Altinii, dein quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus, vivos combussit.

XLVI. Fabius, ab Suessula profectus, Arpos primum institit oppugnare. Ubi quum a quingentis fere passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis moeniaque, quae pars tutissima moe-

nibus erat, qua maxime neglectam custodiam vidit, ea potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus, quae ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum roborum ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes iis praefecit, et milites sexcentos, quantum satis visum est, attribuit: eosque, ubi quartae vigiliae signum cecinisset, ad eum locum scalas iussit ferre. Porta ibi humilis et angusta erat, via infrequenti per desertam partem urbis: eam portam scalis prius transgressos ad murum pergere, et ex interiore parte vi claustra refringere iubet, et tenentes partem urbis cornu signum dare, ut ceterae copiae admoverentur: parata omnia atque instructa sese habiturum. Ea impigre facta: et, quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maxime ad fallendum adiuvit. Imber, ab nocte media coortus, custodes vigilesque, dilapsos e stationibus, suffugere in tecta coegit: sonituque primo largioris procellae strepitum molientium portam exaudiri prohibuit; lentior deinde aequaliorque accidens auribus magnam partem hominum sopivit. Postquam portam tenuerunt, cornicines in via paribus intervallis dispositos canere iubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul iubet, ac paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur.

XLVII. Tum demum hostes excitati sunt, iam et imbre conquiescente, et propinqua luce. Praesidium in urbe erat Hannibalis, quinque millia ferme armatorum: et ipsi Arpini tria millia hominum armabant. Eos primos Poeni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisque viis est. Quum Romani non vias tantum, sed tecta etiam proxima portae, occupassent, ne peti superne ac vulnerari possent: cogniti inter se quidam Arpinique et Romani; atque inde colloquia coepta fieri, percunctantibus Romanis, quid sibi vellent Ar-

pini? quam ob noxam Romanorum, quod aut meritum Poenorum, pro alienigenis ac barbaris, Italici adversus veteres socios Romanos bellum gererent, et vectigalem ac stipendiarium Italiam Africae facerent? Arpinis purgantibus, ignaros omnium se venum a principibus datos Poeno, captos oppressosque a paucis esse. Initio orto, plures cum pluribus colloqui. Postremo praetor Arpinus ab suis ad consulem deductus; fideque data inter signa aciesque, Arpini repente pro Romanis adversus Carthaginiensem arma verterunt. Hispani quoque, paullo minus mille homines, nihil praeterea cum consule pacti, quam ut sine fraude Punicum emitteretur praesidium, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portae patefactae, emissique cum fide incolumes ad Hannibalem Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius, praeterquam unius veteris proditoris, novi perfugae, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari iussa: operaque eorum forti ac fideli persaepe respublica usa est. Quum consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset; equites centum duodecim nobiles Campani, per speciem praedandi ex hostium agro, permissu magistratum ab Capua profecti, ad castra Romana, quae super Suessulam erant, venerunt. Stationi militum, qui essent, dixerunt; colloqui sese cum praetore velle. Cn. Fulvius castris praerat: cui ubi nuntiatum est, decem ex eo numero iussis inermibus deduci ad se, ubi, quae postulerent, audivit, (nihil autem aliud petebant, quam ut, Capua recepta, bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab altera praetore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum. Amplius septem millia hominum capta, et aeris argentique signati aliquantum. Romae foedum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit: solo aequata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem cum

Aequimaelio Iugarioque vico. In templis Fortunae ac matris Matutae et Spei extra portam late vagatus ignis sacra profanaque multa absumpsit.

XLVIII. Eodem anno P. et Cn. Cornelii, quum in Hispania res prosperae essent, multosque et veteres reciperent socios, et novos adiicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, subito Carthaginensibus hostis factus. Ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemque facerent; et pollicerentur, si perseveraret urgere bello Carthaginenses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano, et annisuros, ut in tempore, et bene cumulatam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit: collocutusque cum legatis de ratione belli gerundi, ut veterum militum verba audivit, quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatae disciplinae, animum advertit. Tum, primum ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit, *ut duo legationem referrent ad imperatores suos; unus apud sese magister rei militaris remaneret. Rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem. Ita iam inde a principiis gentis maiores suos bella gessisse, ita se a pueris insuetos. Sed habere hostem pedestri fidentem Marte: cui si aequari robore virium velit, et sibi pedites comparandos esse; et ad id multitudine hominum regnum abundare: sed armandi, ornandique, et instruendi eos artem ignorare. Omnia, velut forte congregata turba, vasta ac temeraria esse.* Facturos se in praesentia, quod vellet, legati responderunt: fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui ad regem remansit. Cum duobus Romanis reliquis Numida legatos in Hispaniam misit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. Iisdem mandavit, ut protinus Numidas, qui intra

praesidia Carthaginensium auxiliares essent, ad transitionem pellicerent. Et Statorius ex multa iuventute regi pedites conscripsit: ordinatosque proxime morem Romanum, instruendo et decurrendo signa sequi, et servare ordines docuit: et operi aliisque iustis militaribus ita assuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quam pediti; collatisque aequo campo signis, iusto proelio Carthaginensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis adventus magno emolumento fuit. Namque ad famam eorum transitiones crebrae ab Numidis coeptae fieri. Ita cum Syphace Romanis iuncta amicitia est. Quod ubi Carthaginenses acceperunt, extemplo ad Galam, in parte altera Numidiae (Massyli ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt.

XLIX. Filium Gala Masinissam habebat, septem et decem annos natum, ceterum iuvenem ea indole, ut iam tum appareret, latius regnum opulentiusque, quam quod accepisset, facturum. Legati, *quoniam Syphax se Romanis iunxisset, ut potentior societate eorum adversus reges populosque Africae esset, docent; melius fore Galae quoque, Carthaginensibus iungi quam primum, antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant; opprimi Syphacem, nihildum praeter nomen ex foedere Romano habentem, posse.* Facile persuasum Galae, filio deponente id bellum, ut exercitum mitteret: qui, Carthaginensium legionibus coniunctis, magno proelio Syphacem devicit. Triginta millia eo proelio hominum caesa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidas (extremi prope Oceanum adversus Gades colunt) refugit: affluentibusque ad famam eius undique barbaris, ingentes brevi copias armavit. Cum quibus antequam in Hispaniam angusto diremptam freto traiceret, Masinissa cum victore exercitu advenit: isque ibi cum Syphace in-

genti gloria per se, sine ullis Carthaginiensium opibus, gessit bellum. In Hispania nihil memorabile gestum, praeterquam quod Celtiberum iuventutem eadem mercede, qua pacta cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt: et nobilissimos Hispanos supra trecentos in Italiam ad sollicitandos populares, qui inter auxilia Hannibalis erant, miserunt. Id modo eius anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod mercenarium militem in castris neminem ante, quam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

EPITOME LIBRI XXV.

P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante annos aedilis factus est. Hannibal urbem Tarentum, praeter arcem, in quam praesidium Romanorum fugerat, per Tarentinos iuvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades praedicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus adversus Hannonem Poenorum ducem prospere pugnatum est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias deductus, a Magone interfectus est. Centenius Penula, qui centurio militaverat, quum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Hannibale victoriam, octo millibus acceptis, militum dux factus, confligit acie cum Hannibale, et cum exercitu caesus est. Cn. Fulvius praetor male adversus Hannibalem pugnavit. In quo proelio hominum sexdecim millia ceciderunt: ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno